

LIETUVIŲ LIAUDIES PASAKOJIMAI

1. Du didieji liaudies pasakojimų žanrai

Indų padavimas pasakoja apie nykštuką, kuris paprašęs valdovą žemės tiek, kiek jis išsimatuosiąs trimis žingsniais. Valdovas nusijuokęs ir leidęs. Nykštukas staiga pradėjęs didėti ir išaugęs milžinu. Jis žengęs žingsnį ir peržengęs visą žemę; žengęs antrą ir peržengęs visas oro erdves; žengęs trečią ir peržengęs dangų. Ir nuo to laiko jis pasaulio valdovas.

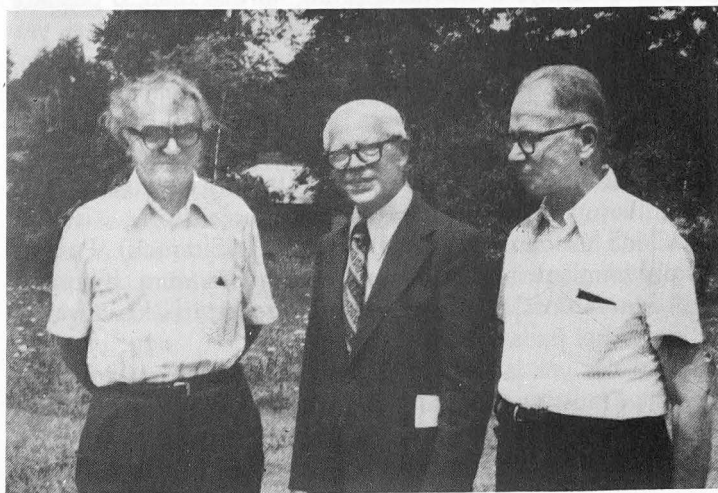
Kaip nykštukas atrodo iš pradžių ir vaikams sekamoji pasaka bei padavimas. Ji tokia menkutė, kad suaugę iš jos pasišaipo. Bet rimtai apsidairęs, pamatai, kad šitų pasakojimų sekėjas savo mintim, fantazija, jausmu yra aprėpęs ir žemę, ir orą, ir dangų. Žemės, atmosferos ir metafizinio pasaulio reiškinius jis stebi, juos aiškinasi, su jais santykiauja ir tuos pastebėjimus bei santykiavimą užfiksuoja pastovia žodžio forma, kildindamas gausius pasakojimus.

Tų liaudies pasakojimų yra du stambieji pagrindiniai žanrai: padavimas ir pasaka. Padavimui kilti psichologinį pagrindą duoda stebimieji realūs gyvenimo reiškiniai. Juos pastebėjus, kaip mažam vaikui, primityviam žmogui kyla klausimas: iš kur jie, kodėl toki. Į tuos klausimus jis atsako ne tiek logiškai, kiek analogiškai, asociatyviai. Nesu-
prantamą pastebėtą reiškinį palygina su pažįstamaisiais savo

„Jaučiuosi ir kitaip patenkintas — kada pamatau pražyčius
kokį naują talenčiuką (kaip Saulaitytė) ar prasiveržus su
visuomeniniais polėkais (kaip Philadelphijos vyrai)“

Iš vieno laiško 1968 Velykų 2 dieną

1. Prof. Juozas Brazaitis su vyskupu Pranu Braziu „Darbininko“
redakcijoje. 2. Dainavos stovykloje su Bernardu Brazdžioniu ir
Stasiu Barzduku.

paties gyvenimo dalykais. Dėl to gamtos reiškinius primityvus pasakotojas taip mėgsta supersonifikuoti, sužmoginti, benorėdamas juos išsiaiškinti.

Pasakos psichologinis pagrindas iš dalies kitas. Ne tiek noras sužinoti, išsiaiškinti, kiek žaismo noras. Žaisti noras yra labai artimas polinkis tiek primityviam, tiek kultūriniam žmogui. Net kasdieninis gyvenimo interesas gali pavirsti žaismu. Antai, pastebėta, kaip vaikas, norėdamas valgyti, ima kartais verkti ir motiną šaukti. Beverkdamas ir bešaukdamas mamą, jis ima linguoti ir motinos vardą jau dainuote dainuoti, visai pamiršęs tą gyvenimo akstiną, kuris jį buvo privertęs pirmu kartu pašaukti motinos vardą. Jis dabar ėmė gyventi kitu pasauliu, ėmė žaisti.

Šitas linkimas žaisti, žaismingumas skiria pasaką nuo padavimo psichologinio kilimo atžvilgiu. Skiriamas tiedu žanrai ir klausytojo atžvilgiu. Jeigu padavimas reikalauja iš klausytojo, kad pasakojimu tikėtum, tai pasaka rūpinas klausytoją tik sudominti, padaryti jam dvasinę pramogą. Dėl to padavimo turinys ir nuotaika rimta, kartais rūsti, o pasakoj žaisminga. Padavimas perduoda įvykį ir visą dėmesį yra sutelkęs į jo priežastis. Forma jam nesvarbu, ji yra paprasta, nesudėtinga. Dėl to padavime nagrinėtoji reikia susikonzentruoti, o pasaka mėgsta būti daugiau išpuošiamą. „Pasakos daugiausia primityvus tik turinys, bet ne forma“ (Naumann). Padavimas primityvioms tautoms atstoja istoriją. „Visų tautų jaunystėje padavimai pavaduoja istoriją... istorija prasideda tik vyriškame tautų amžiuje“ (Simrock). Pasaka atstoja primityviosioms tautoms dailiąją literatūrą. Kaip dailiosios literatūros žanre, pasakoje labiau pasireiškia forminis artizmas nei padavime.

Pasaka yra labiau tarptautinė už padavimą. Turi tarptautinių motyvų apščiai ir padavimai. Bet padavimai, realiuoju pagrindu sutapę su konkrečiu laiku, vieta ar faktu, daugiau turi lokalinio kolorito. Dėl to jie leidžia lengviau

pažinti tautos dvasinės kūrybos plotą ir pajėgumą. Padavimai parodo, kuriais objektais tautos domėtasi, koks jos pastabumas, vaizduotė, minčių ir jausmų platumas, intensyvumas, taurumas. Pasaka, kad ir daugiau tarptautinių elementų turėdama, padavimų rezultatus papildo: parodo irgi tautos fantazijos charakterį, interesus, o ypačiai duoda daugiau pažinti tas formines priemones, kuriomis primityvusis žmogus sugeba apskritai sukelti plačiaprasmio žaismo nusiteikimus. Taigi mūsų liaudies pasakojimai čia įdomūs ir kaip istorinis šaltinis tautos charakteriui bei jo evoliucijai pažinti ir kaip estetinės vertybės.

2. Žemdirbių krašto ir luomo dvasia lietuvių pasakojimuose

Gausių lietuvių liaudies pasakojimų nespėta dar ištirti. Tik po ilgesnio laiko apie juos bus galima griežtesnė nuomonė pasakyti. O dabar turim tenkintis tokiu bendruoju įspūdžiu ir tokiomis bendrinėmis žiniomis, kokias taria keleivis apie mišką, iš jo išėjęs...

Lietuviškų padavimų realusis pagrindas labai įvairus. Turim mitinių padavimų (apie perkūną, aitvarą, laimes, laumes, vilkolakius, vėles, velnius); grožinių padavimų apie žvėris, gyvulius, šliūžus, paukščius. Ypačiai gausingi paukščių padavimai (apie gegutę, balandį, lakštingalą, kregždę, garnį, kielę...). Gausiai esama geografinių padavimų (apie pilis, ežerus, akmenis). Jau mažiau herojinių ir istorinių. Gausiausi iš viso yra tie padavimai, kurie šiokių ar tokių būdu yra sutapę su gamta. Lyg visa Lietuvos žemė lietuviui būtų pilna paslapties ir gyvybės. Ta paslaptinga gyvybė kalba iš ežerų, kalnelių, upių, akmenų, kapų, medžių, gyvių.

Padavimų charakterį žymiai nulemia geografinės, klimatinės, socialinės, istorinės aplinkybės, nes jos sudaro tą realųjį pagrindą, apie kurį susipina padavimo pasakojimas. Pvz., tautosakos tyrėjų nurodoma, kad padavimai apie

laukines medžiokles rudens ar žiemos vakarais esą ypačiai išplitę kalnuotose ir miškingose vietose; Lietuvoj Basanavičius jų yra pažymėjęs, rodos, tik 5 variantus; padavimai apie kalnų dvasias, milžinus sekami kalnuotose vietose. Arba vėl pastebėta, kad Vokietijoje saksų pietų vakaruose yra daugiau romantiškų padavimų, kurie labiau atsako gyventojų švelnesniam charakteriui. Tuo tarpu saksų rytuose, Wehrhano liudijimu, esą daugiau padavimų apie drakonius. Kalnuose, kasyklose, kur pati kalnakasių profesija susijusi su įsi-tempimu, su pavojum, padavimuose įsisunkia daugiau mistikos ir tragikos.

Lietuvoje geografinės ir profesinės sąlygos kitokios. Dėl to ir lietuvių padavimų ar pasakų visos paslaptys sukoncentruotos ne kalnuose; dažniausias jų šaltinis yra miškai. Miškingos lygumos pripildė lietuvių sąmonę ir pasąmonę miškinų būtybių. O lietuvių profesija, žemdirbystė, sustiprino lietuvių tautosakoj žemdirbio dvasiai artimas būtybes ir motyvus. Su žemės ūkiu sietini aitvarai, kaukai, žemėpačiai, laukosargai; žemdirbio profesija verčia su ypatinga pagarba žiūrėti į saulę, į ugnį.

Žemdirbio fantazija nėra tokia laki, kaip medžiotojo ar kito bastūno, jam svetimas bet kokis platus užsimojimas. Svetimi jam herojiniai žygiai. Svetima jam ir gyvenimo tragika. Jo dėmesys sutelktas į smulkius įvykius ir daiktus, kurie pinasi apie žemdirbio profesinius darbus, norus, jausmus. Jo vaizduotė yra nuosaiki, realistinė. Jo emocinis santykiavimas su gyvenimu elegiškas, idiliškas, humoriškas.

Lietuvių padavimų didžioji dalis atrodo ir yra šitokios žemdirbio dvasios produktas. Jiems pailiuustruoti prisimintini laumių padavimai. Tiesa, panašios būtybės sutinkamos ir kitur, elben, elfen ar feen vardu. Bet laumių pavidalai yra sukurti žemdirbės, ūkininkės vaizduotės. Antai, kokia laumės išorė paprastutė. Ji kasdieninė moteris; nuo kitų moterų tesiskiria savo ilgais plaukais, didelėmis krūtimis, dar

nagais. Čia jos kasos lig žemės nusvirę, čia ji apsikudlojus kaip nevalyva boba; čia dar šlubčioja. Laumės profesija moteriška, žemdirbiška. Ją sutiksi prie ežero, prie upelio, prūdo skalbiant. Ji įsiprašys į trobą verpti, austi. Ji eis į pirtį vakarais mazgotis. Ji eina į atlaidus su pundeliu rankose, kaip lietuvė moteris sodietė.

Lietuvių padavimams iš viso svetimos tokios moteriškos būtybės, kaip skandinavų valkirijos, kurios didvyrius į karą lydėtų ir į valhallą jų kūnus vežtų; svetimos ir tos, kurios gražių mergelių pavidalu gyventų kalnuose, maitintųs kaimenės pienu ir kaimenes saugotų. Nerandam kol kas dabartiniuose rinkiniuose nei elfų, kurie mėnesienos spinduliuos prie vandens šokius šoktų, nei sirenų, kurios muzika ir dainomis praeivius viliotų. Tik vienas dainų variantas tekalba apie dievo dukrytes ir sūnelius, kurie susirinko prie šaltinėlio šokti.

Charakteringa, kad lietuvių mitologinė tautosaka apskritai ar buvo neišplėtota, ar jau dingo. Tokio griežto antropomorfizmo laipsnio, kaip graikų, romėnų ar net skandinavų, nejausti. Lietuvių religijoje, sako Klimas, matome daugiau betarpio ir tiesioginio santykiavimo su gamta. Jo mintis atrodo teisinga, įsižiūrint į lietuviškų laumių gyvenimą. Jų šeiminis gyvenimas maža teakcentuojamas. Tekalbama dažniausiai apie vienas laumes, apie moteris. Laumių vyrų, nors jų esama, bet paprastai nematyti. Tuo tarpu germanų antologijoje aptinkam vyriškąjį rūstųjį Nickertą, Wassermanną, kuris mergaites grobiąs ir gabenąsis į vandens gelmes.

Ir kitos mitinės būtybės, išlikusios lietuvių padavimuose (aitvaras, perkūnas, laimė), yra gavusios tokius pavidalus, kurie tegali eiti tik iš sėslio žemdirbio psichologijos. Gal dėl to ir mūsų visoje tautosakoje trūksta herojinės dvasios, trūksta tragiškų momentų. Tevyrauja elegiški, idiliški, herojiški nusiteikimai ir smulkūs užsimojimai. Tiek pasakojimuose, tiek dainose.

3. Senovinės ir naujovinės kultūrų dvasia liaudies pasakojimuose

Susakytas lietuvių liaudies pasakojimų charakteris buvo nurodytas kaip geografinių, profesinių sąlygų padaras. Bet lietuvių tautosakos charakteriui žymios įtakos yra davę ir kiti veiksniai. Gal daugiausia perėjimas iš pagoniškosios kultūros į krikščioniškąją. Senovinė pagoniškoji buvo sudariusi pasaulėvaizdį, kuriame su ypatingu griežtumu žmogus santykiavimo su gamta. Žmogus tos gamtos akivaizdoje buvo statistas. Matydamas visur garbintinas paslaptis, jis plėtojo savo refleksines galias, pats likdamas pasyvus ir nuolankus. Krikščioniškoji kultūra atėjo su didesne dinamika. Ji turėjo numušti tų garbinamų paslapčių aureolę ir gamtos gaivalus palenkti žmogaus kultūrinei veiklai. Naujoji kultūra, išstumdama senąją, turėjo pakeisti žmogaus pasaulėžiūrą, pasaulėjautą. Šitas perėjimas į naująją kultūrą su jos pasaulėžiūra yra palikęs žymių pėdsakų ir liaudies pasakojimuose. Ne tik senovinių pasakojimų daug nuvarė užmirštin, bet ir daug jų pakeitė. Gražiai duodasi tai pastebėti Elisono surinktuose padavimuose ir prietaruose apie žaltį bei gyvatę.

Gyvatės ir žalčiai minimi daugelio tautų padavimuose. Apie juos kalbėjo žydai, egiptiečiai, graikai, indai, skandinavai. Romėnams žaltys buvo namų saugotojas.

Lietuvių senovinės kultūros, pagoniškosios, tradicijose tiek žaltys, tiek gyvatė buvo ypačiai gerbiami. Strykowski, Pretorijus, Daukantas mini, kad lietuviai garbinę žalčius. Net sykiu su vaikais maitinę. O Valančius pastebi, kad žalčių ir gyvačių kaukoles susiverdavę ant siūlo ir nešiodavę ant kaklo, norėdami apsisaugoti nuo ligos, padauginti turtus. Tikėta, kad kiekvieni namai turį savo gyvatę, kurios niekas negalys paliesti, jei bijo nelaimės. Dėl to ir padavimuose bei prietaruose žaltys ir gyvatė lemia laimę, pasisėkimą. Juodu esti panašūs geradariai kaip aitvaras. Tik aitvaras dažniausiai yra materialių gėrybių būtybė, o žaltys su gyvate yra

abstraktesnės laimės lėmėjai, sveikatos ar apskritai viso to, dėl ko žmonės sako: sekas. Seniau, anot kai kurių padavimų, gyvatę žmonės garbinę kaip gyvybės žavėtoją. Žmonėms imponavo gyvatės gyvastingumas, žalčio gudrumas ir gyvenimiškasis kaip tu man, taip aš tau. Dėl to ir susidarė nuomonė, kad

„Naminės gyvatės negalima mušti, nes ją užmušus atsitinka nelaimės, kurios tęsiasi 7 metus“ (Panevėžys). — „Jeigu gyvatę kelią perbėgo, bus laimė“ (Surviliškis), — „Žaltys — geras namų saugotojas, kuris sergsti namus nuo perkūnijos, ligos, žmogžudystės“ (Dotnuva).

Ir liaudies medicinoj gyvatę vartojama nuo visokių ligų: nuo danties sopėjimo, nuo džiovos, nuo niežų, nusigandimo, pilvo skaudėjimo, pasiutimo, ypačiai gyvių. Ji vartojama ne dėl savo cheminių fizinių gydomųjų galių, bet dėl magiškųjų.

Šalia tokių prietarų ir padavimų apie gyvatę ir žaltį randam štai ir visai priešingų:

„Susitikęs gyvatę, turi būtinai ją užmušti; jei to nepadarysi, tai papildysi didelę nuodėmę“ (Panevėžys), — „Jei daug gyvačių atsiranda, bus nelaimingi metai“ (Baisogala). — „Kai užmuši žaltį, tai pašalinsi visas nelaimes iš namų“ (Naumiestis). — „Jei žaltį užmuši, tai apturėsi 500 dienų atlaidų“ (Raguva).

Čia jau aiški krikščioniška įtaka liaudies pažiūroms į žaltį ir gyvatę. Naikindama pagonystę, mušdama, naikydama žaltčius, krikščionybė turėjo ir liaudies psichikoj sudaryti įsitikinimą, kad tie šliūžai yra naikintinos blogybės. Jeigu gyvatę ir žaltys anksčiau buvo artimi aitvarui, tai dabar jie suvedami į bičiulystę su velniu:

„Jeigu gyvatę užmušęs nuspjausi, tai velnias pasigailėjęs atgydys“ (Naumiestis). — Kaip velnias buvo pabaisa ir bausmė nekrikščioniškai gyvenantiems, taip bausmė dabar yra žaltys ar gyvatė:

„Jei šventą dieną Mišių metu nueisi uogauti, tai gyvatę

apie kaklą apšivynios“ (Naumiestis). — Kovai su gyvatėmis ir žalčiais, kaip su piktosiomis dvasiomis, pavartojamos sakramentinės priemonės:

„Jei sugausi gyvatę, tai reikia ją pašventinti arba kryželį degtuku ant nugaros parašyti, tai iš miško visos gyvatės išlakstys“.

Tai konkretus liudininkas to dvasinio persilaužimo, kuris įvyko kultūrinių religinių bangų įtakoje. Tačiau liaudies pasakojimai pajunta ir socialinę atmosferą. Jos pėdsakus randam ne tik padavimuose, kur vaiduokliai pro kapus važinėja puikiais juodžiais, buvusiais nedorėliais ponais. Žymi realistinių pasakų dalis ar jų motyvai rodo dviejų luomų santykius — ponų ir baudžiauninkų. Tai aiškus baudžios laikų

padaras. Pasakose prie ponų dažnai esti pritapę ir kunigai, ypačiai protestantiškuose kraštuose. Prieš juos pasakos ar jos motyvo kūrėjas valstietis rodo aiškų nusistatymą, o simpatijas baudžiauninkui. Net paskutinis lenkmetis, paskutinės socialinės reformos, baudžios panaikinimas, yra davęs indėlį į pasakas. Antai, baudžios panaikinimas, buvo sudaryti varžtai, kurie valstiečių vaikams buvo užtvėrę kelią į mokslą. Nuo tada, ypač valstiečių idealas buvo — išleisti į mokslus bent vieną vaiką. Ir jeigu vaikas atsisako šito savo tėvų idealo, nenori mokytis, nereikia didesnio valstiečiui paniekinimo. Liaudies pasakojimai iš savo pusės pasmerkia tokį sūnų. Šitos epochos įtakoj randam, pavyzdžiui, atsiradusią kad ir ne visą pasaką, tai bent jos vieną lietuvišką motyvą apie siuvėją ar kurpių, kurie apskritai ir kitose tautose dažnai pasitaiko. Bet lietuvių pasakojimai tokiam kurpiui duoda savotišką interpretaciją:

Tėvai „norint labai menką gyvenimą turėjo, vienok sūnų, kaipo vieną, labai lepino. Kaip tik sūnus paūgėjo, leido jį į mokslą, ale kaip be priežiūros augo, mažai ką jis prasilavino. Matydamas senukas, kad sūnui iš to mokslo jokios naudos, — o jau buvo gerai paūgėjęs, — dėl to jįjį atėmė iš

mokslo ir leido mokytis amato — kurpininkystės. Sūnus, pramokęs truputį amato, pradėjo patsai dirbti, kad ką tai užsipelnytų; bet kaip jau išdykusiai buvo užaugęs, per tai nieko neuždirbo. Jeigu kokį skatiką kada uždirbo, tai tuoj pragėrė“ (LPY, III. 128 nr.).

Čia aiški antipatija herojui, nes jis paniekino lietuvių liaudies idealą. Jeigu berniukas nenorėjo mokytis, jis laikomas tinginiu, pasileidėliu. Iš tokio begali išeiti kriauciukas šiaučiukas. Šitais kriauciuko šiaučiuko vardais ilgai buvo gąsdinamas lietuvių vaikas ir niekinamas sykiu amatas. Lietuvis nieko kito nenorėjo, kad dabar jo vaikas būtų ponas, kaip kad ponais jis buvo matęs savo skriaudėją dvarininką. Bet socialinis luominis antagonizmas prieš ponus toks stiprus, kad su atlaidžia akimi pažiūri ir į aną tinginį girtuoklį, nenorėjusį mokytis, kada jis ponus ir karalius nuveikia. Jis, tai tinginys valstietis, vis tiek liaudžiai artimesnis nekaip dvaras.

Šitokiu būdu liaudies pasakojimuose, nors ir kaip jie būtų tarptautiški, yra atsispindėjusi lietuvių tautos religinė, socialinė, ekonominė dinamika, ir, kaip ankstesniame skyrelyje buvo iliustruojama, lietuvių gyvenamosios vietos geografija bei lietuvių profesija.

Visa tai įdomu, tautos istoriją sekant. Bet liaudies pasakojimai yra sykiu ir literatūros veikalai. Jų literatūrinė vertė gali pareiti nuo to, kiek jie parodo subtilaus pastabumo fiziniams ar psichiniams gyvenimo reiškiniams bei tiesoms, kiek jie pajėgia sukurti žodinius vaizdus pastebėtiems reiškiniams pasakyti.

4. Psichologinis ir idėjinis gilumas liaudies pasakojimuose

Pastabumu pirmiausia remiasi padavimai. Pirma pastabimas fizinis ar dvasinis reiškiny, o paskui ieškoma jo priežasčių. Gausiuose ypačiai gyvūnų bei medžių padavimuose

liaudis pasirodė labai pastabi fiziniams reiškiniams. Tie pastebėjimai rodo žmonių visą gamtamokslį. Žmonės pastebėjo išskirtines gegutės žymes: jos keistąjį kukavimo būdą, jos lygiai keistąjį kiaušinių dėjumą į svetimą lizdą; pastebėjo, kad paukščiai ir žmonės jos vengia. Beaiškindamas kodėl ji taip kukuoja ar vaikų neperi, padavimas yra sukūręs graudų gegutės paveikslą ir sykiu giliai pažvelgęs į socialinę psichologiją. Rusiškasis variantas komentuoja, kad tai esanti motina, užkeikusi save ir vaikus, kai ragana pamotė nužudžiusi vyrą. Vokiškas variantas iš Pomeranijos interpretuoja, kad tai esanti neturtinga moteris, norėjusi nusikratyti vaikais; už tą žiaurumą Dievas ją pavertęs gegute. Lietuvių populiariausias padavimas, kad gegutė tai motina, sesuo, mergelė, pavirtusi gegute iš gailėsčio, kai nesulaukusi iš karo sūnaus, brolio, bernelio. Tai likimas mylinčio žmogaus, į didį vargą įpuolusio. Dėl jos nelaimės padavimas ją piešia graudžiai. Bet kodėl ji vengiama ir paukščių ir žmonių? Dėl to, kad ji skundo, sielvarto moteris. Ir pats padavimo kūrėjas nejučiomis čia yra pastebėjęs ir iškėlęs aną gilią socialinės psichologijos tiesą, kad žmonės nemėgsta savo tarpe dejuojančių, nemokančių tenkintis esamu padėjimu ir juoktis nors pro ašaras. Jų vengia. Panašioj nelaimėj atsidūręs karvelis betgi yra žmonių mylimas. Mylimas, nes jis savo likimo nekeikia, mylis, burkuojas, bučiuojas. Tik tokis mėgstamas kitų žmonių tarpe.

Ne tik socialinei psichologijai rodoma pastabumo — ir šeimos psichologijai, tiems santykiams, kurie susidaro tarp tėvų ir vaikų. Tie santykiai primityvioje šeimoje turėjo būti stipresni, nei civilizuotinėj. Šeima buvo ratas, kuriame kraujo ryšys ir tarpusavio pagalba kovoje dėl gyvenimo glaudžiau siejo šeimos narius. Dabar, kada šeimos nariai įeina į daugelį kitų ratų — draugijas, tautą, valstybę — tie patriarchališki ryšiai atsipalaidavę, net lengvai nutraukomi. Padavimuose ir pasakose randam pastebėtus labai stiprius tuos šeimos ryšius. Ypač pastebėtas stiprus motiniškumas. Antai, net

laumė ilgisi vaikų. Ji, kaip kiekviena motina, nori, kad vaikas būtų gražiausias, idealiausias. Ji vagia tokius vaikus, šilkais taiso, palikdama jų motinoms savus vaikus laumukus, padarytus iš šluotų, kurie negali augti, neturi tos gyvosios dvasios, brandinančios grūdą ir žmogų. Tačiau laumė motina myli ir šitokį vaiką. Kada ūkininkė rengiasi laumuką mesti į karštą krosnį, atbėga laumė savo vaiko gelbėti — nors bjaurybė tas vaikas, o motinai vis dėlto savas.

Šalia šeimos ir socialinės psichologijos randam pasakose — padavimuose pagilintą asmeninę žmogaus psichologiją. Žmogus yra labai komplikuota būtybė. Čia jis veikia sąmoningai, apgalvotai, čia prasiveržia jo iracionalūs, spontaniški veikimai; čia jis giliai humaniškas, o čia vėl tas pats žmogus pasirodo demoniškas. Paslaptieji žmogaus prigimties vingiai ypač atsiskleidžia tokiais iracionalaus spontaniško prasiveržimo momentais. Tik įsižiūrėkim į tas švelniausias motiniškas ar moteriškas laumes. Tų laumių tarpe dalis ateina su moterimis verpti ar austi, kad pačios verpalus pasiimtų, o šeimininkes sudraskytų ir žarnas suverptų. Jose yra kažkas stichiška, kaip pavasario išsiliejusioj upėj; demoniška, kaip atmetame šėtone, kuris negali nurimti, matydamas laimingus žmones, kuris dėl to vis prie žmonių glausiasi. Tas demoniškumas eina jau ne iš laumės žmogiškos prigimties, bet iš mechaniškos, kuria liaudies fantazija laumes apdovanoja. Antai, laumės negalinčios darbo nei pradėti nei baigti, kaip mašina, kaip garo katilas, kuris spiria veikti, bet reikalingas paleisti, ir kuris nesustos, kol garas nebus išleistas ar mechanizmas sulaikytas. Ir būtų katastrofa, jeigu žmogus nesurastų magiškų ar apgaulės būdų tai mechanškai demoniškai laumės energijai suvaldyti. Tai žmogaus ir gamtos, žmogaus ir mašinos tarpusavio kooperavimo ar kovos problema. Ją laimi žmogus, jeigu bus kilnių troškimų ir reikiamos išminties. Didi ir įdomi problema, atsidūrusi ir rašytinėj literatūroj.

Taigi imponuoja matant, kiek liaudies pasakojimuose pastebimas išorinis gyvenimas, socialinio, šeimos ir asmeninio ir kosminio gyvenimo psichologija. Ir tie pastebėjimai yra tikslūs, subtilūs, o pastaruoju atveju net didingi, gilūs. Žinoma, liaudies pasakojimų kūrėjas nėra galvojęs apie tokias aukštas materijas. Jas įžiūri jau šviesuomenė toje liaudies sąmoningai sukurtoje medžiagoje. Bet argi Eschilas savo *Prikaltame Prometejuje* norėjo išreikšti tai, ką mes šiandien vadiname prometejizmu? Ar Servantes norėjo parodyti tą idealizmo ir materializmo, romantikos ir realizmo pradų santykiavimą, kurį mes šiandien randam jo nemirštamam romane? Vargiai. Svarbu, kad liaudies kūrėjas sąmoningai, spontaniškai davė tokią medžiagą, kurioje mes galim patys dalyvauti, kurti, sąmoningai išpildyti tas giliąsias būties tiesas.

5. Estetinis grožis liaudies pasakojimuose

Ne tik gilaus pastabumo fiziniams ir dvasiniams reiškiniams, ne tik gilios minties glūdi liaudies pasakojimuose. Juose aptinkam gilios estetikos, nors ir pirminėm literatūros priemonėm.

Pasakojimų vaizdai, nors sukurti nelakios vaizduotės, imponuoja savo nuoširdumu, paprastu konkretumu ir nuotaikos elegiškumu, sąmoningumu, žaismingumu, kaip liaudies daina, kaip Lietuvos peizažas. Užuoat bendrybėmis kalbėjus, iliustruokim šią tezę konkrečiais atpasakotais vaizdais iš laumės likimo:

Vieno ūkininko bernas išjojęs naktigonės. Išgirdęs dainuojant ir pamatęs ateinant būrį laumių. Bernas pabūgo. Bet prisiminęs tėvuko pasakojimus aprėžė apie save ratą geležiniu raktu ir laukia. Prisiartino laumės, jaunos, gražios merginos ir visaip berną viliojusios. Viena truputį peržengusi ratą, ir bernas capt nutvėręs ir įsitraukęs į vidurį. Kitos laumės ėmusios prašyti, kad

jų draugę paleistų. Nuliūdusios atsitolino. Bernas įdėjęs imtinę į geležinius pančius. Jodamas namo, užsimetęs ją ant arklio ir parjodinęs namo. Namiškiai laumei nukirpę čiuprą, nupjaustę nagus ir prirakinę geležiniais prie girnų kamaraitėj. Laumė, girtas sukdama, maitinusi tik vandens garais, nieko nevalgiusi. Kamaraitėj buvęs langelis. Šeštadienio vakarais eidamos į pirtį, draugės užsukdavusios prie langelio belaisvės aplankyti ir pasikalbėti (LPY-II, 44).

Kokiais paprastais, bet giliasparniais vaizdais parodytas jaunos laumės likimas. Likimas tos viliojančios, naivios nakties būtybės, iš tolo palinkusios į žmogų. Kokia lyrinė drama, kada susidūrė su tuo šiurkščiu, brutaliu bernu, sugavusiu ir pančiais surakinusiu. Tai tokia pat lyrinė drama, kaip dainoje nelaimingai išteklėjusios mergaitės. Kas norėtų pasekti panašios laumės likimą, kada ji buvo priversta išteklėti už tokio berno, bet negalėjo atsižadėti buvusios laisvės, pabėgo, tik kūdikiams kas ketvirtadienio vakarą atnešdavo po marškinėlius — tepaskaito LPY. I.25.

Taip elegiškai nenuiteikia tikroji, grynoji pasaka. Ten pajuntam žaismo, sąmojo, humoro, komizmo. Tiesa, to komizmo esama apščiai vulgaraus, paremto seksualiniais vaizdais, dviprasmiškais pasikalbėjimais su aliūzijomis į seksualijas, pigių situacijos triukų, kuriais yra pagrįstos vadinamos amerikoniškos komedijos. Esama betgi ir komizmo, paremto žmogaus charakterio silpnybėmis. Šitokio grožio galima pajusti štai kad ir pasakoje apie Dievulį ir žydą. Žr. 447 p.

Šitokių literatūrinių vaizdų pasakai pavyksta sukurti, nors nei padavimuose, nei pasakose neieškok peizažo, niuansuotų charakteristikų, kompozicijos mandrybių. Čia galima rasti dažnai pasakojimo dinaminio grožio, kada šokuojama nuo vieno įvykio prie kito, be puošiamųjų epitetų, be palyginimų su tais plastiškais ar dinamiškai vaizdingais ir

konkrečiais žodžiais, kaip štai viename pasakojime apie Perkūną:

Buvo kitą syk teip sau medinčius. Jis vieną dieną išėjo medžiot ant zuikių. Diena buvo graži, saulėta, karšta, nors ir marškinius padėk. Jam besukinant po krūmus, pradėjo iš vakarų lig kad griaužti: prasidėjo vėjukas pustė, debesys juodas, kad baisu pažiūrėti koks, užmauroja. Pradėjo lyt; žmogus pasistojo po aržuolu, o nelabai toli iš priešais buvo didelis akmuo. Jam bežiūrint, iš kur ne iš kur ant akmens atsirado vokietuks ir šoka kazoką. Sužaubavo — šmakšt po akmeniu pasilindo ir kiuto; griaustinis pagriovi jis ir vėl ant akmens šoka kazoką. Teip vieną syk — antrą syk. Medinčius sumislijo, kad čia ne geruoju jis taip šokinėja, ar ne velnias tiktai, ir, išsiėmęs iš kišenės sidabrinį pinigą, įsidėjo į muškietą ir, kaip tik velniuks užšoko ant akmens, jis pacieliavojęs jam tiktai dzykt! ir iššovė — velniukštis keberėkšt! išvirto ir pasiliejo ing smalą.

Akcentavom liaudies pasakojimuose tuos momentus, kurie imponuoja savo minties didybe, nemeluotu tikrumu, psichologiniu pastabumu, primityviu grožiu. Negirdomis praeita pro liaudies pasakojimų realybes. Bet ir rašytinės literatūros istorijoje ieškoma ne menkareikšmių, niekingųjų raštų, o pačių kūrybos žiedų.

Pajusti kiekvieno liaudies žiedo tikrą spalvą ir kvapnsi tegalėsime tik ateityje, bendradarbiaujant gyviesiems tautosakininkams su literatais estetais. Pirmieji atskleis atskirų liaudies pasakojimų geneologiją, jų originalumą ar paskolas iš kitų kraštų. Antrieji parodys jų estetinį grožį.

Nuo Rūgio laikų tautosakos garbintojų ir mokslininkų akys nukreiptos į dainas, o pasakojimai buvo pavirtę posūniais. Dabar sykiu su dainomis jau sparčiai renkami liaudies pasakojimai ir varomi paruošiamieji darbai, kad būtų galima

pažvelgti į ramiai nesąmoningai kuriamų liaudies pasakojimų gilumas. Lyg rodos apie mūsų liaudies pasakojimų likimą kalbėtų indų dievo Krišnos padavimai: Krišnai jo žemiškoji motina — seka padavimas — pravėrusi burną ir viduj, jo kūne, pamačiusi neišmatuojamą dangaus skaistumą su visu jo pasauliu. Bet vaikas ramiai toliau žaidęs, ir rodėsi, lyg nieko apie tai nežinotų.